

YAKIN-DOĞU'DA HAÇLI DEVLETLERİ ve DOĞU-BATI TİCARETİ*



Baykan SEZER

Giriş

Türkiye Sosyolojisi Seminerleri çerçevesinde bu kez ele alacağımız kitap, W. Heyd'in konusunda klasikleşmiş ve dilimize *Yakın Doğu Ticaret Tarihi* adı altında çevrilmiş çalışması olacaktır. (Çev. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu, 1975) Kitabın "Suriye Haçlı Devletleri" (W. Heyd, "Yakın-Doğu Ticaret Tarihi", ss. 143-206), bölümünde Yakın-Doğu'da Haçlı Devletleri'nin doğuşuna yol açan nedenler ve bu nedenlerin bu kuruluşların yapıları üzerine etkilerine değinilmektedir.

Orta Çağ boyunca çeşitli gelişmeler sonucu geçen bölümde de değinildiği gibi Batı'nın Doğu'yla olan deniz ticaretinde İtalya önemli bir yere gelmiştir. Bu ticarete önemli yerlerde bulunan devletlerin tekeli davranışları Akdeniz ticaretini Doğu ve Batı Akdeniz ticareti olarak ikiye bölmüştür. Batı Akdeniz ticaretine yönelenler, ticaretten daha az pay almış, fakat buna karşılık Araplara karşı askerî ve siyasî başarı kazanma fırsatı bulmuşlardır. İspanya Müslümanlarına karşı akınlar, Normanların Sicilya'yı ele geçirmeleri Batı'nın İslâm karşısında Batı'nın savaşıcı görünümündeki Bizans'la olan ilişkilerini etkilemiştir. Bütün bu söz konusu gelişmeler Haçlı Seferleri'nin habercileridir.

Normanların askerî güçleriyle Batı içinde Bizans'ın rolünü ele geçirebilecekleri inancı ve sonucunda Bizans-Norman çekişmesi Normanların Haç-

* Bu yazı, Türkiye Sosyolojisi Seminer Notları-1 başlığı altında Sosyoloji Yıllığı Kitap- 7 (Yay. Haz. Ertan Eğribel, İstanbul, 2000) içinde yayımlanan metnin bir bölümüdür.

lı Seferleri'ndeki yerini de bizlere açıklayabilmektedir. Suriye'nin kuzeyine yerleşmeleri Normanların ticareti ele geçirmekten çok Bizans'la olan çekişmelerine önem verdiklerini gösterir. Yine ilk Haçlı Seferleri döneminde Cenova örneğinde göreceğimiz gibi devletler güçsüz görünmektedir. Başka deyişle kurulu düzen ve yönetimdeki güçler yeni gelişmelere yanıt verebilecek durumda değildir. Bir bakıma Haçlı Seferleri yeni gelişme ve güçlerin Doğu ile olan ilişkilere yeni bir yön vermek isteklerinin bir ürünü olmuştur. Bu nedenle Haçlı Seferleri başlangıcında girişimler öncelikle kişilerden kaynaklanmıştır. Henüz Batı toplumunda kurumlaşma fırsatı bulamayan güçler bireysel görünümünü korumaktadır. Yine bu yüzden Haçlı Seferleri'nin sorumluluğu Roma kilisesinden çok o dönemde başta olan papaların kişiliklerine bağlanmaktadır.

Haçlı Seferleri'nin temelinde dinin ötesinde bazı kaygı ve çıkarların bulunduğu en açık kanıtı ise İtalyan tüccar devletlerinin Yakın-Doğu'daki Haçlı Devletleri'nin kuruluş ve örgütlenmelerindeki büyük katkılarıdır. İtalyan donanmalarının yardımı olmaksızın Yakın-Doğu'daki Latin fetihleri olanaksızdı. Suriye deniz kentlerinin tümü İtalyan donanmasının desteği ile ele geçirilmiştir.

Haçlı ordularında çok sayıda çapulcu da bulunmaktaydı. Yeni oluşmaya başlayan ve toplum içinde tam ifadesini bulamayan güçlerin düzen içinde bir yer ve görev yüklenememiş kitleleri de yeni girişimlerinde birlikte sürüklemiş olmaları olağandır. Ancak bu çapulculuk hareketlerine karşın ganimet ayrımı olarak kalmıştır. Haçlı Seferleri'nin sonunda önemli olan Doğu-Batı ticaret ve ilişkilerinin Batı lehine yeniden örgütlenmesidir.

Batı'da Haçlı Seferleri girişimini destekleyenler, Yakın-Doğu'da kurulan Haçlı Devletlerinin yardımıyla Doğu ticaretinde önemli bir yer kazanmışlardır. Daha önce bu ticarete önemli bir yeri olup da yeni gelişmeleri desteklemeyenler ise bu yerlerini yitirmişlerdir. Eski düzende çıkarları olanlar, elbet yeni girişimleri kendi çıkarlarını tehlikeye atabileceği için kuşkuyla karşılamıştır. Bu arada Venedikliler de bütün bütüne yeni gelişmelere ilgisiz kalmamış olsalar bile Suriye'de askeri katkılarının az olması yüzünden yeni Haçlı Devletleri içinde yerleri sınırlı kalmıştır.

Çeşitli Batı tüccar toplulukları Haçlı girişimine katılmışlar ve karşılığında paylarına düşeni almışlardır. Başlangıçta elde edilen bu ayrıcalıkların sürdürülmesi için temel koşul, Haçlı kentlerin savunulmasına katılmak olmuştur. Böylece Haçlı Devletleri'yle Batı tüccar toplulukları askerî işlerde bir ortaklık oluşturmuşlardır. Ancak tüccar topluluklardan katkı, kendi savunulacak çıkarları da bulunduğu için savunma işlerinde beklenmektedir. Bu toplulukların siyasî etkinliğini tehlikeli boyutlara ulaştırabilecek genişleme siyasetlerinde Haçlı Devletleri bu katkıdan özenle kaçınmıştır.

Haçlı Seferleri sonucu yeni gelişmelerden yararlanarak Batı tüccar Devletleri Doğu ülkelerinde günümüzde de yararlandıkları siyasî yönetim kendilerinden yana yeni bir ticaret kolonisi deneyine girişmişlerdir. Bu kendilerine yabancı ve ülkelerinden kilometrelerce uzak bir bölgede başlatılmış bir deneydir. Kendi dışlarında bir ortamda bozulma ve çözümleri önlemek amacıyla dinî yaşantı ve bağlantıya mutlak bir önem verilmiş ve dinî gereksinimler hiç bir biçimde ihmal edilmemiştir. Bu tüccar kolonlar yer edindikleri devletler içinde kendilerine ayrıcalıklı bir durum yaratmak, siyasî kuruluşların karışmasına izin vermeden işlerin yürütülmesini tümüyle kendilerince yüklenmek ilkesine dayanmaktadır. Batılı tüccar kolonlar, Haçlı Devletleri içinde birer merkez oluşturmaktadır. Bu merkezlerde malların yığınak yapıldığı mağaza ve depolar bulunmaktadır. Her yıl Batılı tüccarların bölgeye geldikleri dönemlerde bu mağaza ve depoların kiralaları artmaktadır (Bu da malların hangi tüccarlar için bu merkezlere yığıldığını bizlere göstermektedir). Yine kişilerce işletilen atölyeler bu merkezlerin genel görüntüsünü tamamlamaktadır.

Bu kolonlar arasında Venedik mahalleleri ayrı bir özellik göstermektedir. Bu mahallelerde Suriyeli ve Yahudi tüccarlar da bulunmakta ve güven içinde yaşamlarını sürdürebilmektedir (Batı'nın Doğu ticaretinde yerli halklar arasında aracılık görevini yüklenen toplulukları bulabilme kolaylığı). Venedik ticaret merkezlerinden güven içinde yararlanma karşılığı Suriyeli ve Yahudiler kira ödemekte, ülke ve halk üzerine bildiklerini Venediklilere aktarmaktadırlar. Yine atölyelerde yetişmiş usta olarak Batılılar hesabına hizmet görmektedirler. Yerli halklardan üretici olarak yararlanma bu konuyla sınırlı kalmamıştır. Toprakta asıl üretici, çiftçi Suriye köylüleridir. Doğu'ya özgü birçok ürün, yerli köylülerin çabalarıyla Batı'nın egemen olduğu topraklarda yetişmektedir. Bu ürünün üçte ikisi üretici köylüye bırakılmakta, üçte biri ise kolonilere kalmaktadır. Bu tüccar toplulukların vergiler üzerinde de bazı intifa hakları bulunmaktadır. Böylece çoğu yönüyle özerk, yerleştikleri bölge halkı üzerinde çeşitli haklara sahip ve bazı konularda Devlet'le yetki çekişmesine girebilecek bir kuruluş oluşturmuşlardır.

Haçlı Devletler, Yakın-Doğu'ya feodalizmi de beraberlerinde getirmişlerdir. Ancak tüccar topluluklar sistem dışı kalmaktadır. Bu da bize bir yerde yeni gelişmelerde itici gücün Batı'nın geleneksel yapısından önce Doğu ile yapılan ticaret olduğunu göstermektedir. Siyasî çerçevenin Batı benzeri bir feodalizm olması gerçek ekonomik gücü elinde tutan ticaret kolonlarının sistem dışı kalması ve bunların karşılıklı etkileri bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sorunların başında kolonlardaki din adamlarının hangi kiliseye bağlı olacakları tartışması bulunmaktadır. Anayurt kilisesine bağlılık, kolonların yerli iktidar önünde durumlarını güçlendirmekte, yerli kiliseye bağlılık ise Haçlı Devletleri'ne bu kolonlar üzerinde bir denetim olanağı hazırlamaktadır.

Bazı kolon aileleri çevredeki feodal eğilimden yararlanarak bazı kolon mülklerinin yönetimine aracı rolleriyle el koyma girişiminde bulunmuşlar, kolonlar yerel otoriteden bağımsız kalma çabalarını sürdürürlerken öte yanda da bu eğilim nedeniyle anayurttan da bir kopma görülmüştür. Kolonlar, söz konusu biçimde Yakın-Doğu'ya yerleştikleri dönemde karşılaştıkları ticaret olanaklarının neler olduğuna kısaca bakalım. Bağdat bu dönemde başlıca Asya pazarıdır. Karayollarının İran'dan geçmesi ve İran üzerinde Bağdat'ın etkisi kendisine Doğu ticaretinde bu yeri kazandırmaktadır. Doğu ürünleri Bağdat tüketimine sunulmakta ve tüketilmeyen ürünler ise Bağdat aracılığıyla dünya pazarlarına aktarılmaktadır. Görüldüğü gibi Haçlı Devletleri girişime karşın Bağdat bir ticaret merkezi olarak bağımsızlığını korumuş ve Haçlı Devletleri'ne karşı İslâm ticaret merkezleri arasında asıl direnmenin kaynağını oluşturmuştur.

Doğu'da ikinci önemli ticaret merkezi ise Şam'dır. Şam'ın önemi, İran ve Mezopotamya'dan gelen mallarla Mısır ve Arabistan'dan gelen malların kesiştiği nokta olmasından kaynaklanmaktadır. Şam, kara ve deniz yollarının kesiştiği noktadır. Mısır ile sıkı ve yakın ilişkidedir. (Mısır bu dönemde Batı devletleriyle, söz gelişi Piza'yla özel ilişkilere girmekten çekinmemektedir.) Şam, Haçlı serüveninden en çok etkilenen Doğu ticaret merkezi olmuştur. Bu genel görüntüden bazı sonuçlar çıkarabilmemiz olasıdır. Haçlı Seferleri, önce Doğu ticaretinin umulmaz boyutlara ulaşmasını sağlamıştır. Batı tüccarı (Batı, tüccar ve aynı anda sömürgeci Devlet olarak) Doğu'ya ayak basıp tutunabilmiştir. Batı tüccarı, kendi yandaşlarının yönetiminde ve kendi yandaşları arasında bu ticareti yürütecektir. Doğulular ikinci sınıf insan sayılmakta ve bu ticarete ikinci derecede rolde görünmektedir. Batı tüccarı, bütün Doğu ürünlerini tutunabildiği bu bölgede bulabilmektedir. Gerçekte İslâmiyet'in gelişmesi ve Doğu-Batı ilişkilerinde önemli bir yer kazanması Batı'ya Haçlı Seferleri için olanak hazırlamıştır. Fakat bu olanağın karşı tarafın üstünlüğüne dayalı bulunması, Haçlı deneyinin başarılarının sürekli olmasını engellemiştir.

Barış dönemlerinde Müslüman ticaret kervanları Haçlı Devletleri topraklarından engelsiz olarak geçmektedir. Bu geçiş, gerçekte Haçlı Devletleri çıkarına yaramaktadır. Batı tüccarları böylece Batı'ya ihraç edebilecekleri malları kolayca sağlayabilmektedir. Doğu ticaret merkezlerine yakınlık ve ticaret kervanlarını denetleme, kendilerine bu olanağı vermektedir. Yine aynı olanaktan yararlanarak Batı ürünlerini Doğu pazarına sokma çabasına girmişlerdir. Doğu ile ticarete önemli olan, bu ticaretin yapılabilmesi ve sürekliliği değildir. Önemli olan ticareti denetim altına almaktır. Bu nedenle Doğu ile ilişkilerde dost ellerde olan duraklar önem kazanmaktadır. Çekişme bu durakları ele geçirmek, tekele almak ve Doğu ticaretinde kendi lehlerine olarak rekabeti önleme konularındadır. Bu yüzden Fransızların doğrudan Doğu ile ticarete girişmeleri İtalyan tüccarlarının kolayca kabullenemeyecekleri bir

durum olmuş ve bu nedenle Sicilya yolunu ve durak yerini Fransızlara kapatmışlardır.

* * *

Haçlı Devletleri-İkinci Dönem (W. Heyd, "Yakın-Doğu Ticaret Tarihi", ss. 343-415) bölümünde Haçlı serüvenleri sonunda ortaya çıkan yeni gelişmeler önünde Batı'nın durumu söz konusu edilmektedir. Bazı İtalyan ticaret kentlerinin Haçlı serüvenine katkıları ölçüsünde önem kazanmalarına karşın bir yanda Haçlı Devletleri'nin karşılaştıkları güçlükler, öte yanda ise Batı'da görülen yeni gelişmeler bu üstünlüğü tartışma konusu yapmıştır. Batı tüccar devletlerinin çekişmeleri, Haçlı Devletleri'nde iç savaşlara bile yol açacak boyutlara uzanmıştır. Bu yıllarda İspanyollar, artık Batı tarihinde önemli bir yer kazanmak üzeredirler. İspanyollar, Haçlı Seferleri'ne etkisiz bir biçimde katılmışlardır. İslâm'la savaşmak için İspanyolların binlerce kilometre yol aşmalarına gerek yoktur. Kendi ülkelerinde İslâmiyet'le savaşmak durumundadırlar. İspanyollar, Cenevizlilerle birlikte Batı İslâmiyet'ine karşı Haçlı Seferleri düzenlemişlerdir. Ve bu çabalarının sonucu başta Barselona olmak üzere Batı Avrupa kentleri de düşman baskısı korkusu olmadan Doğu ticaretine atılabilmiştir. Koşullarda görülen yeni gelişmeler sonucu Batı'da ticarete yeni katılan kentler, bu durumu borçlu oldukları Doğu-Batı arasındaki yeni dengelerden yararlanmayı amaçladıkları için dış etkilere karşı daha duyarlı davranmışlardır. Bu nedenle ticarete yerli tekellere ayrı bir önem verilmiştir. Bu kentlerde yönetim ve asker toplama işleri tüccarlara, başka deyişle burjuvaziye bırakılmıştı. Siyasî bağlantılar da kent işlerinde tüccarların sınırsız etkinliğine bir engel değildi.

Venedik, Doğu ticaretinde eski yeri gereği Haçlı serüvenine gönüllü olmamış ve kendisine yeni rakipler yaratabilecek bu girişimi yeterince desteklememişti. Bunun sonucu Haçlı Devletleri'nde Venediklilerin rolü ve etkisi ikinci planda kalmıştır. Venedik, yitirdiği eski önemini kazanabilmek için Haçlı Seferleri dışındaki girişimleri ve bu arada Latin İmparatorluğunu canla başla, bütün gücüyle desteklemiştir. Ve yine rakiplerini sistem dışında bırakacak yeni ilişkiler geliştirebilmek için Konya Sultanlığı ile arasında ticarî bir yakınlaşma başlatılmıştır. Bu arada Haçlı Devletleri'nde de önemli gelişmelere tanık olunmaktadır. Selâhaddin Eyyubî'nin çıkışı, Haçlı tarihinde yeni bir dönemin noktası olmuştur. Artık Kudüs kaybedilecek ve yenilgiler başlayacaktır. İslâmiyet önünde kaybedilen bu yerler önce tüccarların buluşma yerleridir. Kaybedilen yerlerin bu özelliği, galiplere büyük ganimet olanağı vermiştir.

Haçlılar dönemi, bir savaş dönemi olmasına karşın Batı'nın Doğu merkezleriyle ilişkilerinin kesilmesi söz konusu değildir. Aksine Haçlı Seferleri İspanya örneğinin aksine Doğu'nun yerine geçmek için değil bu ilişkileri sıklaştırmak ve Batı çıkarlarına uygun yönetmek amacıyla düzenlenmiştir.

Kurulu Haçlı Devletleri, gerçekte ticarete dayalıdır. Bunun için komşuları ile barışı gözetmek çıkarları gereğidir. Oysa Haçlı serüvenine sonradan katılanlar, kendilerini göstermek için Müslümanlarla çatışma aramışlardır. Haçlı Devletleri siyasetiyle insan kaynakları arasında bir uyumsuzluk başlayacaktır. Ticaret kentleri kıyı şeridinde bulunduğu için Haçlı Devletleri ancak bu bölgelerde kurulmuştur. Ayrıca ticaret bu bölgeyle sınırlandırmamakta, fakat bu bölgeden yönetilmektedir. Savaş olmadığı sıralarda tüccarlar iç bölgelere gidebilmişlerdir. Bütün Batı tüccarları Haçlı Devletleri'nde temsil edilmişler ve kral yetkilerini de ellerine geçirmişlerdir. Aralarında sürekli çatışma-çekişme içindedirler. Başlangıçtaki çıkar birliği, ticarî ilişkilerin yerleşmesi ile rekabete dönüşmüştür. Bu çekişmeler arasında en amansız umulacağı gibi Venedik ile Cenevizliler arasındaydı. Haçlı kentler ikiye ayrılmıştı. Bir yanda çeşitli savaştı tarikatlarla Venedikliler, öte yanda Cenevizliler bulunuyordu. Çekişme öylesine boyutlara ulaştı ki Venedik'in giderek etkinlik kazanması üzerine Ceneviz Bizans'la ve hatta Baybars'la Latin İmparatorluğunu yıkmak için anlaşmış ve Venedik'le açıkça savaşmaktan geri durmamıştır.

Haçlı Devletleri'nde Batı ticaret kolonileri, Doğu ticaretinin örgütlenmesi ve yönetilmesi de söz konusu olunca artık bölük pörçük değil anayurtla bağlantılı merkezî bir siyasetin gereğine inanmaya başlamışlardır. Bunun sonucu kolonla anayurt arasında ikili, hatta çoklu bir bağlılık kurulmuştur. Kolonlar, bütün güçlenmelerine karşılık Haçlı Devletleri sistemi dışına taşamamışlardır. Tüccar kolonilerin etkileri ne olursa olsun savaşta birinci rolü oynayanlar kendileri değildir. Haçlı Devletleri ve ticaret kolonileri arasında da çekişme başlayacaktır. Bu çekişme önce yargı, polis ve maliye konularında olmuştur. Ticaret kolonilerine tanınan bağımsızlıklar sonucu, bu devletlerin öncelikle ticarete dayandıkları da düşünülürse, Haçlı Devletleri hazinelerinde boşluklar duyulmaya başlanmıştır. Bu çekişmeler sırasında ticaret için en elverişli, kervan yolları üzerinde kurulu Ermenistan da kendisinden söz ettirmeye başlamıştır. Ermenistan, çıkarlarını Yakın-Doğu'daki Batı çıkarlarıyla birleştirecektir. Ermenistan hem Bizans'a ve hem de İslâm Devletleri'ne kafa tutmaktadır. İçinde yaşadığı bölgenin insanları ve siyasetiyle uyuşmayan Ermenistan, bu nedenle hem Batı'ya hem de Suriye Haçlı Devletleri'ne yanaşmayı yeğlemiştir. Her konuda Batı örnek alınmış, Batı feodalizm yöntem ve örgütü Ermenistan'a ithal edilmek istenmiş, Batı kilisesiyle yakınlaşma girişimlerinde bulunulmuştur. Ermeni kralı, Batı hizmetinde olduğunun belirtisi olarak tacını Alman imparatorunun giydirmesini istemiştir.

Batı Haçlı Devletleri'nin gerilemeye başlaması Doğu'da bir başka ticaret kentinin gelişmesine yol açmıştır. Beyrut, Batı egemenliğinin yıkılmasına karşın Batı ticaretinin örgütlenebileceği bir merkez olarak uzun yüzyıllar Doğu'da önemini korumuştur.

* * *

Müslüman Doğu (W. Heyd, "Yakın-Doğu Ticaret Tarihi", ss. 415-478) bölümünde Haçlı Devletleri'ne Doğu'nun ve özellikle Yakın-Doğu'da ticaretle ilgili komşu ülkelerin tepkileri söz konusu edilmektedir. Bu ülkeler arasında önce Mısır önemli bir merkez olmuştur. Mısır'a bu denli önem kazandıran hem Doğu-Batı ticaretindeki yeri ve hem de bu ticaretin temelini oluşturan Doğu üretiminin belli başlı merkezlerinden birisi olmasıdır. Mısır hem transit ve hem de üretici ülke olunca her iki dünyanın (Doğu ve Batı'nın) pazarı durumuna gelecektir.

Batı ile Hindistan arasındaki ticaret yollarının o dönemde en ilgi çekici olanı Kızıldeniz yoludur. Dolayısıyla Mısır, bu ticarete önemli bir yer tutmaktadır. Nil ve Kızıldeniz arasında bağlantı bulunmaktadır. İskenderiye Doğu-Batı ticaretinin en önemli merkezlerinden birisidir. Batı, Mısır'ın ticarete sunduğu zenginliklerle yakından ilgilidir. Ve bu zenginliklerin Akdeniz'e Nil yoluyla geldiğini bilmektedir. Ancak bu zenginlikleri üreten ülke konusunda bilgisi bulunmamaktadır. Batı'da konuyla ilgili çeşitli söylentiler yayılmıştır. Habeşistan ile Hindistan arasında bağlantı kurulmak istenmektedir. Müslüman Doğu'nun gerisinde Hıristiyan krallığının (Habeşistan) varlığı bilinmektedir. Zenginliklerin Mısır'ın ötesinde bir ülkeden Nil yoluyla gelişi bu ülkeyle Müslüman Doğu'nun aralığına gerek duymadan ilişki kurabileceği konusunda umut vermektedir.

Haçlı Devletleri döneminde Hıristiyan Batı ile Mısır bu görüntü ve koşullar altında karşılaşmıştır. Bu karşılaşma ve yakın komşuluk başlangıçta güçsüz olan Mısır'ı sonradan Haçlı Devletleri önünde Doğu'nun askerî gücü durumuna sokmuştur. Mısır'daki bu gelişmelere uygun olarak işbaşına gelen sultanların gerçek amaçları artık Haçlı ordularına karşı İslam'ı korumak olmuştur. Mısır, Doğu'nun üretim merkezinden askerî merkezine dönüşmüştür. Mısır'ın Hıristiyanlara karşı yapılan savaşta bu yeni yeri Mısır'a İslâm dünyası içinde ayrı bir önem kazandırmıştır. Artık Seylan'dan bile Mısır'a elçiler gelmeye başlamıştır. Mısır'ın savaşlardaki bu öncülüğü ticaretteki öncülüğünü korumasına engel olmamıştır. Savaşçı sultanlar da ticareti desteklemekten geri durmamışlardır.

Askerî alanda Batı'nın en amansız düşmanları olan bu savaşçı sultanların ticaret konusunda Batı ile iş birliği aramaları gerçekte şaşırtıcı değildir. Özellikle gemi yapımı için gerekli malzeme (başta kereste), maden ve en önemlisi silâh Batılı tüccarlarca sağlanmaktadır. Mısır, Batılı tüccarların hukuk ve geleneklerine saygılı davranmış ve tüccarları ülkeye çekebilmek için vergi indirimi uygulamıştır. Bu siyaset sonucu Mısır ile dostluk, Batı'nın çıkarlarına da uygun düşmektedir.

Tüccarların hak ve ayrıcalıklarının korunması, gümrüğün ve dolayısıyla da Mısır Devleti'nin görevi sayılmıştır. Yine tüccarlar, konsolosluklar aracı-

lığıyla sultana dilek ve istekte bulunabilmektedirler. Batılı tüccarlar kendi konsolosluklarının otoritesine bağlı olmuşlardır. Bütün bunlar, Batı tüccarlarına tanınmış olan ayrıcalıklar sayılabilir. Ancak Mısır'ın kendi uygarlığı için temel olan maddeleri sağlayan tüccarların toplumla kaynaşıp toplum yönetimini ellerine geçirebilecekleri kaygısı da bulunmaktadır. Fakat Mısır, ticareti büsbütün kendi denetimi dışında Batı'nın eline bırakmamıştır. Gelen gemilerin dümenlerine limanda el konularak etkili bir denetim sağlanmıştır. Ve yine kendine gerekli malların dışsattımının yasaklanmasıyla ticarete bazı kayıtlamalar getirilmiştir (Batı tüccarlarına tanınan ayrıcalıkların temelinde bu gerekli malların Mısır'a sağlanması olduğuna göre böyle bir kayıtlama doğaldır). Mısır üzerinde Batı donanması tehdidi olunca tüccara üzerinde gözetim kurulmakta (Batı tüccarının kimliğini koruması yerli halkla kaynaşma ve yerli halkı kışkırtma tehlikesini engellerken öte yanda dış güçlere ajanlık etme tehlikesini getirmektedir.) ve tehlike geçince yeniden kendilerine özgürlük verilmektedir. Bu genel görüntü içinde Haçlı Seferleri Mısır'da ticareti aksatmamıştır.

Basra denizi korsan tehdidi altında kalınca Uzak-Doğu malları açık deniz yolunu seçmekte ve Aden'de karaya çıkmaktadır. Bu da Yakın-Doğu'da bazı ülkelerin Uzak-Doğu ticaretinden uzak kalmasına yol açmıştır. Bütün Hindistan gemileri Aden'de demir atmakta ve daha ileri gitmemektedir. Önce Kızıldeniz'i tanımadıkları, ikincisi kıyı devletlerinin Kızıldeniz üzerinde etkili bir denetim kurmaları Hintli tüccarların mallarını Arap ve Mısırlı tüccarlara aktarmalarına yol açmıştır. Hindistan'dan gelen bu mallar Aden'den Mısır kıyılarına Arap ve Mısır gemileriyle taşınmaktadır. Mısır kıyılarından da Nil'e deve sırtında ulaştırılmaktadır. Ve İskenderiye Nil ticaretinin merkezidir.

Mısır, ticaret merkezi olarak birçok yönden Batı'nın ilgisini çekmiştir. Önce Doğu'nun önemli askerî merkezlerinden uzaktır. Kendi girişimleri, Haçlı Seferleri sonucunda ancak Mısır askerî bakımından önem kazanmıştır. Başka ülkelerde de Doğu mallarını bulmak olanağı vardır. Fakat karayolu daha uzundur ve taşımacılık daha pahalıdır. Mısır, yalnızca tüccar bir ülke değil aynı anda üretici ve sanayicidir de. Kendi üretimi için başta kereste ve demir olmak üzere Batı mallarına gerek duymaktadır. Bu karşılıklı gereksinme Batı ile olan ticaretin çok yönlü olarak gelişmesine yol açmıştır.

Haçlı Seferleri çekişmesi sonucunda Batı, Mısır'a başta silah konusu olmak üzere bir ambargo koymak istemiştir. Bu durumda Haçlı Seferleri döneminin Mısır ticaretine sekte vurduğu düşünülebilir ama aksine bir gelişme görülmüştür. Batı için Mısır ile anlaşma çıkar ve dolayısıyla da onur kaynağıdır. Bu nedenle ticaretin canlı kalması uğruna Mısır koşullarını kabullenmiştir. Anlaşmalar Mısır yasalarına uygun yapılmış ve savaş durumunda buldukları Mısır'a silah verilmesini kabul etmişlerdir. Batı, Haçlı döneminde Mısır üzerinde askerî harekâtlarda da bulunmuştur. Fakat Batı için amaç

askerî başarı ve toprak kazancı olmaktan çok Mısır ticaretini denetim altına almak olmuştur. Batı için ticaret açısından Mısır'la iyi geçinmek, Mısır'ın ele geçirilmesinden daha yararlı olmaktadır. Bunun sonucunda kısa süreli askerî girişimlere karşılık Batı Mısır ile anlaşma yollarını tıkamamaya özen göstermiştir. Haçlı Seferleri'nin amacı artık kutsal topraklar olmaktan çıkıp Mısır olmuştur. Bu arada Venedik, Mısır'la iyi ilişkiler içindedir. Bütün Akdeniz limanları arasında (elbet İstanbul'un ayrı bir yeri var) Venedik'i en fazla çeken İskenderiye olmuştur.

Mısır'a yönelik IV. Haçlı Seferi'nin amacını saptırarak Bizans üzerine yönelmesine neden olan Venedik, bu davranışından Mısır'la olan ilişkilerinde de yararlanmak istemiştir. (Bir yanda rakiplerini Mısır'dan uzak tutmak, öte yanda Mısır'ın dostluğunu kazanmak...) Mısır'la olan ilişkiler, Batı kolonilerini Suriye ile de yakın ilişkiler kurmaya alıştırmıştır. Sonunda Batılılar Mısır ve Suriye arasında önemli bir ayırım yapmamışlar ve Mısır ile yapılan antlaşmaları Suriye'ye de yaygınlaştırmışlardır. Haçlı Seferleri'yle yitirdiği üstünlüğünü kapatmak amacıyla Suriye yönünde ilk özel girişim yine Venedik'ten gelmiştir. Ölüm ya da kazaya karşı mal güvenliğinin sağlanması karşılığında Suriye'ye belli bir gümrük ödenmesi konusunda anlaşmıştır. Venedik ile Suriye arasında kurulan bu ilişkiler Orta Çağ sonlarına kadar sürmüştür. Halep'e giden ve orada yerleşen Venedik tüccarlarının varlığı bilinmektedir. Batı ile olan ticarete Suriye'ye inci, değerli taş, bakır, çuha gelmekte ve Suriye'den pamuk, baharat, ipekli ve şap alınmaktadır. Görüldüğü gibi Doğu-Batı ticaretinde günümüzde görülen eğilimin dışında bir alış-verişe tanık olunmaktadır.

* * *

Anadolu (W. Heyd, "Yakın-Doğu Ticaret Tarihi", ss. 479- 61'7) bölümünde Yakın-Doğu'da Batılıların askerî girişimleri karşısında Bizans ve Türklerin giderek önem kazanmalarına değinilmektedir. Batı, Haçlı Seferleri girişiminde bulunmuştur. Bu girişim, Batı tarihinde Bizans'ın rolünün aşılmış olduğunun kanıtıdır. Fakat Batı, bu girişiminde aşılmış Bizans'ın bıraktığı yerini dolduracak güçte olduğunu kanıtlayamamıştır. Bu çekişmeler Batı için Yakın-Doğu'da birbiriyle sürtüşen iki bölge bırakmıştır. Kuzey ve Doğu Bizans'ın, güney ve batı ise Frankların denetimi altındadır. Bu iki bölge arasındaki çekişme, korsanlık girişimlerini yüreklendirdiği gibi bölgedeki ticarete de zarar vermekteydi. Bu arada Haçlı girişimleri öncesi Yakın-Doğu'da en etkili olan Venedik'in durumu ilgi çekicidir. Haçlı döneminin kendi çıkarlarına zarar vermesi üzerine çeşitli yönde çabaları olmuştur. Fakat ortaya çıkan boşluklardan yararlanabilecek güçten de yoksundur. Bu nedenle Venedik bir yanda Bizans aleyhine çalışırken öte yanda Bizans'la ilişkilerini sürdürmeyi gözetmektedir.

Venedik ve Latin İmparatorluklarının çıkarları aynı doğrultudadır. Birine zarar gelmesi öbürüne de zarar vermektedir. Bu nedenle Ceneviz, Bizans'ı Latin İmparatorluğu ile olan çekişmesinde desteklemiştir. Bizans'ın Latin İmparatorluğu karşısında elde ettiği başarıda Ceneviz'in maddî desteği olmamıştır. Fakat aynı nedenlerle Bizans da Venedik'i Doğu siyasetinde desteklemekten vazgeçmiştir. Buna karşılık Doğu siyasetinde kaderini Bizans varlığına bağlayan Ceneviz kayırlmış, rakiplerine bazı yasaklar getirilirken Ceneviz'e ticarete bazı tekel ve ayrıcalıklar tanınmıştır. Ceneviz de Haçlıların başarısızlığından sonra Bizans'ı Doğu siyasetleri için temel taşı olarak kullanmıştır. Ceneviz'in Bizans temsilcisinin yetkisi yalnızca İstanbul değil Türk Anadolu dâhil bütün Yakın-Doğu için geçerli olmuştur. Ceneviz'in Bizans temsilcisi geniş yetkilerle donatılmıştır. Bu yetkiler Cenova yasaları, koloni için verilmiş emirler ve Bizans'la yapılmış anlaşmalarla belirlenmektedir. Ticaretin koloni içindeki önemine uygun olarak temsilcinin faaliyetinin önemli konusu da ticaret olmaktadır.

Bizans, başlangıçta Ceneviz'e geniş ayrıcalıklar tanımıştır. Söz gelişi Rum kilisesinin hukukunu tanımak koşuluyla Ceneviz'e İzmir'de hak tanınmış, Galata'da ise dinî bakımdan tam bir özgürlük verilmiştir. Batı Devletleri'nin Yakın-Doğu'da ortaya çıkan boşlukları kapatabilecek bir siyaset oluşturamadıklarının bir başka kanıtı ise kişi mülkiyetinin öneminin Ceneviz'den fazla oluşudur. Cenevizli Yakın-Doğu'da başarılarını Bizans'ın tanıdığı bunca ayrıcalığa karşın Ceneviz'de olduğundan çok kendi girişimlerine borçludur. Bizans'ın İstanbul'u dolduran Cenevizlilere karşı güvensizliği Yakın-Doğu'da zaten gücünü yitirmiş olan Venediklilere oranla çok daha fazla olmuştur. Bizans, Cenevizlilere denetleyebilmek için göz önüne, Galata'ya yerleştirmektedir.

Haçlı girişimleri sonucu Batı açısından ortaya çıkan Yakın-Doğu'daki boşluğu artık Bizans da dolduramamaktadır. Latin İmparatorluğu'ndan sonra yeniden İstanbul'u ele geçiren Bizans, artık eski Bizans İmparatorluğu'nun ancak bir parçasını oluşturmaktadır. Bu durum, Bizans'ın bütün kendi aleyhindeki siyasetine karşılık Venedik için bir şans olmuştur. Eski Bizans bölgeleri olan Yunanistan ve adalarda üstünlüğünü sürdürebilmiştir. Yine Venedik, Doğu'da çıkarlarını sürdürebilmek için Bizans'a karşı Türk iş birliğini aramış ve Doğu siyasetinden uzaklaşmayı kabullenmemiştir. Venedik, bu yanlış siyaset sonucu İstanbul'da ikinci önemde kalmıştır. Kolonileri savunulur bir yerden yoksundur. Ve Latin İmparatorluğu nedeniyle de halkın tepkiyle karşı karşıyadır.

Kolonilerin gelirleri yetmeyince yönetim Venedik memuriyetine dönmüştür. Koloniler gelirleri değil Doğu siyaset ve ticaretindeki yerleriyle Venedik'i ilgilendirmektedir. Kuzeyde Eğriboz, güneyde ise Girit adaları gözetlenmektedir. Girit, ayrıca Doğu-Batı Akdeniz, deniz ticaretindeki yeri

bakımından önemlidir. Bu anlayışa uygun olarak vali için asıl görev, komşu ülkelerden çok denizi denetlemek olmuştur. Tehlike durumunda tüccar, malını koloni yönetimine emanet olarak bırakmaktadır.

Bizans, İstanbul'da ticarete Batı'yı, olanak bulunmazsa Batı'da bazı ulusları kayırmaktadır. Ticaret için İstanbul yolunu özendirmek (böylece Bizans varlığının gerekliliğini kanıtlamak) amacıyla Bizans maliyesi vergileri düşürmekten çekinmemiştir. İstanbul'da Venedik-Bizans ve Venedik-Ceneviz çekişmesi yaşanmaktadır. Bu çekişmeye karşın yerine yeni bir siyaset öneremedikleri için bütün tüccarların çıkarları Bizans'ın çöküşüne seyirci kalma-ya engel olmuştur. Bu çekişme ve gelişmeler için bölgede siyasî egemenlik Sakız-Foça yönetiminin Bizans'tan Ceneviz'e geçmesi örneğinde görüldüğü gibi ekonomik düzene dokunmamak koşuluyla yerli halktan tepki görmeden el değiştirebilmiştir. Yine anayurdun malî güçsüzlüğü hisse senetli koloni şirketlerinin doğmasına yol açmıştır (Bu Doğu'daki başarıların Batı ülkelerinin genel Doğu siyasetlerinden çok kişilerin özel girişimleri sonucu olduğunu gösterir). Merkezî hükümetin hiçbir gideri olmayacak ama Doğu siyasetinde etkisiz kalacaktır. Öte yanda ise hisse sahipleri bir klan görünümüne bürünmüşlerdir.

Batı'yı bütün bütüne Doğu gelişmelerinin dışında saymamak gerekir. Rodos savaşı tarikatı ile Batı malî kuruluşları arasında yakın ilişkiler bulunmaktadır. Buna karşın Batı, bir Doğu siyaseti oluşturmadığı gibi Bizans da bölgede bir Batı siyaseti yürütememektedir. Batı içi bölünmeler, Bizans'ın böyle bir siyaseti yürütebilmesini engellemiştir. Önce Ceneviz-Venedik uyuşmazlığı bulunmaktadır. Denizde Venedik'in yerini almak Ceneviz için büyük bir zenginlik kaynağı olacaktır. Yine Ceneviz Batı Akdeniz'de üstünlük kurabilmek için Piza ile çekişmektedir.

Bu çekişme ve ortaya çıkan boşluklar yerine yeni öneriler getirememesi güçsüzlüğü çapula olanak sağlamıştır. Çekişen güçlerin karşılıklı destekledikleri korsanlar adalara yerleşmişlerdir. Bizans bu gelişme önünde güçsüz kalınca, özellikle Anadolu Türkleri önünde ücretli Katalan askerlerini kullanmıştır. Katalanlar, Bizans'ı ele geçmiş bir ülke sayıp kendi başlarına buyruk bir yönetime dönüşmüş ve kendileri çapulculuğa başlamışlardır. Katalan ve Türklerin baskısı, Bizans'ın beslenme kaynaklarını Karadeniz'in kuzey kıyılarına kaydırmıştır. Bulgaristan, karayolundan Bulgaristan'a ulaşan Venedik tüccarlarına karşılık deniz taşımacılığının daha güvenli olması nedeniyle İstanbul'u besleyen buğdayı sağlamak amacıyla deniz ticaretine açılmıştır.

Batı çekişmeleri ve güçsüzlüğü Yakın-Doğu'da Türklerin seslerini duyurmalarına fırsat hazırlamıştır. Türk Anadolu ile Batı iki yoldan, küçük Ermenistan ve Toros yolu ve güney kıyılarından Kıbrıs yoluyla ilişkide olmuştur. Anadolu, ayrıca Mısır'a kereste sağlamak bakımından da önemlidir. Siyasî

yakınlık ve etki canlı bir ticarete neden olmuştur. Müslüman tüccarlar Anadolu'yu güneyden kuzeye geçmektedirler. Batı da ticaret için Türk güvenliğini yeğleyecektir. Çok sayıda Batılı tüccar, Orta Asya yoluyla gelen malları Anadolu'dan sağlayabilmektedir. Ticarete kazandıkları bu önem, Türklerin siyasî üstünlüklerinin de yaygınlaşmasına neden olmakta ve artık yalnız Bizans'ı değil Balkanları da tehdit etmektedir. Artık Haçlı Seferleri önce Türklerle karşıdır.